

УДК 349.6:502.131.1(477)(4ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.72>

Є. В. Діденко

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
та економіко-фінансової безпеки
ЗВО «Академія рекреаційних технологій і права»
<https://orcid.org/0000-0003-0290-732X>

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті здійснено комплексний і системний аналіз механізму захисту екологічних прав громадян України в умовах активізації євроінтеграційних процесів. Визначено сутність екологічних прав як фундаментальної складової системи основоположних прав і свобод людини, розкрито їхню роль у забезпеченні сталого розвитку та досягненні належної якості життя населення. Здійснено огляд та порівняльний аналіз нормативного закріплення екологічних прав у національному законодавстві, Конституції України, спеціальних законах та міжнародних актах, зокрема Орхуській конвенції, директивах Європейського Союзу та положеннях *acquis* ЄС. Особливу увагу приділено практичним аспектам імплементації європейських стандартів у правову систему України, з урахуванням вимог Угоди про асоціацію з ЄС.

Проаналізовано інституційні та процесуальні механізми реалізації та захисту екологічних прав, охарактеризовано діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, судових органів, а також громадських об'єднань. Розглянуто проблеми доступу до екологічної інформації, забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень, ефективності судового захисту та компенсації екологічної шкоди. Встановлено, що попри певний прогрес у гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС, залишаються актуальними проблеми відкритості даних, інституційної спроможності профільних органів, низького рівня залучення громадян до процесів прийняття рішень, а також складності процедур захисту екологічних прав у судах.

Доведено необхідність комплексних реформ у сфері екологічного права, зокрема: удосконалення процедур, впровадження електронних платформ, спеціалізації судової системи, розширення повноважень громадського моніторингу, посилення екологічної освіти. На основі дослідження сформульовано практичні пропозиції щодо вдосконалення механізмів захисту екологічних прав громадян України, з урахуванням найкращих європейських стандартів та сучасних викликів, спричинених війною та повоєнною трансформацією.

Ключові слова: екологічні права громадян, захист екологічних прав, євроінтеграція, *acquis* ЄС, екологічне законодавство, Орхуська конвенція, громадська участь, доступ до екологічної інформації, судовий захист, екологічна політика, компенсація екологічної шкоди, інституційний механізм, цифровізація, екологічна безпека.

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в українському суспільстві у зв'язку з євроінтеграційним курсом, захист екологічних прав громадян набуває особливого значення. Відповідно до статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Однак, попри широку

нормативну базу, питання забезпечення й ефективного захисту екологічних прав залишаються одними з найбільш проблемних у національній правовій системі.

Важливою складовою механізму захисту екологічних прав є адаптація національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу, що передбачає імплементацію ключових директив, зокрема щодо доступу до інформації, участі громад-

ськості у прийнятті екологічно значущих рішень, а також гарантій судового захисту. Значну роль у цьому відіграють такі міжнародно-правові документи, як Орхуська конвенція, Директива 2003/4/ЕС, Директива 2011/92/EU, а також практика Європейського суду з прав людини.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах сучасних викликів, спричинених воєнними діями на території України, що призводять до масових екологічних порушень і потребують удосконалення механізмів правового захисту громадян. Аналізуючи досвід європейських країн, доцільно зосередитися не лише на формальних процедурах, а й на реальному доступі до правосуддя, ефективності діяльності органів державної влади, участі громадськості та ролі судів у відновленні порушених екологічних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення та захисту екологічних прав громадян в Україні вже тривалий час перебувають у фокусі наукової дискусії, однак їх дослідження характеризується певною фрагментарністю та переважно галузевим підходом. У сучасній юридичній доктрині виокремлюється низка фундаментальних праць, у яких розкриваються теоретико-правові засади, інституційні та процесуальні особливості захисту екологічних прав громадян. Зокрема, значний внесок у розроблення даної проблематики здійснили такі науковці, як Є. Липій, яка обґрунтовує особливості адміністративно-правової охорони екологічних прав громадян та акцентує на практичних аспектах діяльності органів державної влади у цій сфері. С. Стороженко досліджує механізми реалізації екологічних прав громадян, особливості судового захисту та процесу адаптації національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу. Г. Савенко аналізує імплементацію європейських директив у сфері екології, а також вплив євроінтеграційних процесів на ефективність механізмів захисту екологічних прав громадян. Питання інституційного та нормативного забезпечення екологічної безпеки та прав громадян досліджували також А. Кошля, А. Барліт, М. Краснова, О. Бузунко, Д. Фелонюк та інші українські правники.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових розвідок, проблема комплексного дослідження механізму захисту екологічних прав громадян України з урахуванням вимог європейських стандартів залишається недостатньо опрацьованою. Більшість дослідників зосереджують увагу на аналізі окремих правових інститутів, таких як оцінка впливу на довкілля, доступ до екологічної інформації, адміністративна та судова захищеність прав громадян. Недостатньо дослідженим залишається питання ефективної імплементації *acquis* ЄС, зокрема проблеми цифровізації процедур, ролі громадських організацій та новітніх викликів, що виникають у зв'язку з воєнними діями та повоєнною відбудовою.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного механізму захисту екологічних прав громадян України у світлі європейських інтеграційних процесів, виявлення проблем та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності цього механізму.

Виклад основного матеріалу. Екологічні права громадян є важливою складовою системи конституційних прав і свобод людини та громадянина, що визнаються національним і міжнародним правом як невід'ємний елемент сталого розвитку сучасного суспільства. У сучасній доктрині екологічного права ці права визначаються як сукупність суб'єктивних прав кожної особи, спрямованих на забезпечення сприятливого для життя і здоров'я навколишнього середовища, отримання достовірної екологічної інформації, участь у процесі прийняття рішень щодо охорони довкілля, а також на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення цих прав [1, с. 22].

Як вже було зазначено, відповідно до статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та на вільний доступ до інформації про стан довкілля. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» деталізує ці положення, закріплюючи серед екологічних прав громадян право на участь у розробці та прийнятті рішень, що стосуються охорони навколишнього сере-

довища, право на отримання екологічної інформації, право на участь у громадських слуханнях, а також право звертатися до суду у разі порушення екологічних прав (ст. 9).

Як підкреслює Є. Липій, ефективність реалізації екологічних прав громадян визначається не лише їх нормативним закріпленням, а й наявністю дієвих адміністративно-правових та судових механізмів захисту [2, с. 42]. Подібної думки дотримується і С. Стороженко, наголошуючи на необхідності імплементації європейських стандартів *acquis* ЄС та розвитку процедурної складової захисту екологічних прав у національній правовій системі [3, с. 35].

Європейський підхід до екологічних прав громадян ґрунтується на актах первинного та вторинного права ЄС. Стаття 37 Хартії основних прав Європейського Союзу передбачає, що високий рівень захисту навколишнього середовища та поліпшення його якості повинні інтегруватися в політику Союзу та забезпечуватися відповідно до принципу сталого розвитку. Директива 2003/4/ЄС «Про доступ громадськості до екологічної інформації» і Директива 2003/35/ЄС «Про участь громадськості в прийнятті рішень у сфері довкілля» втілюють положення Орхуської конвенції у правову систему ЄС [4, с. 44-46].

В Україні система захисту екологічних прав громадян ґрунтується на поєднанні адміністративних, судових і громадських механізмів. Згідно із законодавством, до основних елементів такого механізму належать: спеціалізовані органи державної влади (Державна екологічна інспекція, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України), суди адміністративної та загальної юрисдикції, а також інститути громадського контролю. Як зазначає Г. Савенко, одним із ключових напрямів розвитку сучасного механізму захисту екологічних прав в Україні є імплементація європейських стандартів та практик, зокрема розширення можливостей участі громадськості в екологічному управлінні, запровадження процедур оцінки впливу на довкілля (ОВД) та стратегічної екологічної оцінки (СЕО) [1, с. 34-35].

Важливим гарантом реалізації екологічних прав громадян виступає доступ до екологічної інформації. Зокрема, Директива 2003/4/ЄС ЄС, імплементована в українське законодавство, визначає право кожної особи на отримання від органів державної влади повної та достовірної інформації про стан довкілля, джерела його забруднення та заходи щодо поліпшення екологічної ситуації.

Національне законодавство передбачає можливість оскарження бездіяльності органів влади через суд. Стаття 55 Конституції України гарантує право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина. Як підкреслює О. Бузунко, адміністративне судочинство є важливим інструментом забезпечення реалізації екологічних прав громадян, оскільки дозволяє оперативно захистити порушені інтереси та зобов'язати органи влади вчинити відповідні дії [5, с. 74].

Участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються довкілля, забезпечується як на етапі громадських слухань, так і шляхом подання зауважень та пропозицій до проєктів рішень. Як наголошує С. Стороженко, ефективність такого механізму значною мірою залежить від рівня правової культури населення, а також від готовності органів влади до діалогу з громадянами [3, с. 53]. Разом із тим, у вітчизняній практиці все ще спостерігаються суттєві проблеми з реальним забезпеченням прав громадян на інформацію та участь у прийнятті рішень, що підтверджується численними зверненнями до судів щодо ненадання екологічної інформації або ігнорування громадських ініціатив [5, с. 81].

Питання гармонізації екологічного законодавства України з *acquis* Європейського Союзу стало ключовим у контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема розділу V, глави 6 цієї Угоди. Європейська інтеграція визначає вектор державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, вимагаючи від України поетапного запровадження основних принципів і стандартів ЄС у цій галузі.

Зобов'язання у сфері довкілля передбачають поступове впровадження основних

європейських директив, таких як Директива 2003/4/ЕС про доступ громадськості до екологічної інформації, Директива 2003/35/ЕС щодо участі громадськості у прийнятті рішень, а також Директива 2011/92/EU щодо оцінки впливу на довкілля. На сьогодні одним із найважливіших досягнень є ухвалення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який гармонізує українське законодавство з вимогами зазначених директив і забезпечує основи для реальної участі громадськості у процесах прийняття рішень. Водночас у сфері поводження з відходами, охорони вод, атмосферного повітря та захисту біорізноманіття також розроблено низку законопроектів, спрямованих на імплементацію європейських норм.

Як відзначає Г. Савенко, процес імплементації *acquis* у сфері екології супроводжується розробкою й прийняттям спеціальних законопроектів, що спрямовані на адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Особлива увага приділяється реалізації положень Орхуської конвенції, яка стала основою для створення українських інститутів публічної участі та забезпечення відкритості інформації [1, с. 44]. Саме принципи прозорості та залучення громадськості визначені як пріоритетні в сучасній стратегії екологічної політики України.

Одним із основних викликів для українського законодавця є створення прозорих і ефективних процедур забезпечення екологічних прав громадян, особливо в частині контролю за діяльністю органів влади та реального залучення громадськості. Запровадження електронних сервісів, цифрових реєстрів екологічної інформації, інтернет-платформ для громадського моніторингу довкілля є важливим кроком для наближення до європейських стандартів.

Особливого значення набувають питання інституційної спроможності органів державної влади у сфері довкілля. Як підкреслює Д. Фелонюк, лише поєднання нормативних змін із посиленням функціональної автономії та кадрового потенціалу відповідних інституцій може гарантувати успішну імплементацію *acquis*, а також підвищити ефективність контролю за дотриманням екологічних прав [6, с. 41].

Моніторинг виконання Україною своїх євроінтеграційних зобов'язань перебуває під постійним контролем з боку інституцій ЄС. Регулярні звіти Європейської комісії, оцінка прогресу у сфері охорони довкілля,

рекомендації щодо удосконалення законодавчої та інституційної бази стимулюють державні органи до активної роботи у цьому напрямку. Водночас європейські партнери наголошують на необхідності подолання корупційних ризиків, підвищення прозорості у сфері розподілу екологічних ресурсів і забезпечення відкритості для громадськості.

Однак, попри значні зрушення у сфері законодавчої адаптації, низка проблем залишається невирішеною. До них належать повільне впровадження окремих директив, розбіжності між нормами національного законодавства та *acquis*, недостатня ефективність механізмів громадського контролю й слабка реалізація права на доступ до правосуддя в екологічних спорах. В інших роботах підкреслюється, що повноцінна імплементація європейських стандартів можлива лише за умови поєднання нормативних змін із інституційним зміцненням екологічних органів, цифровізацією процесів та впровадженням механізмів електронної демократії.

Успішна імплементація *acquis* у сфері охорони довкілля в Україні залежить не лише від прийняття відповідних законів, а й від створення дієвої системи їх реалізації, що включає підвищення рівня екологічної освіти населення, активізацію діяльності громадських організацій та формування екологічної культури як суспільної цінності. Попри значні досягнення у законотворчості та декларуванні європейських стандартів у сфері захисту екологічних прав, на практиці Україна зіштовхується із рядом системних проблем, які ускладнюють повноцінну реалізацію цих прав.

Однією з головних проблем залишається недостатня доступність екологічної інформації для населення. Хоча законодавчо гарантовано право громадян на отримання достовірної та своєчасної інформації про стан довкілля, у багатьох випадках органи державної влади обмежують доступ до таких даних, посиляючись на службову або комерційну таємницю, а інколи – на відсутність технічної можливості їх надання. Як наголошується у дослідженні С. Стороженка, система відкритих даних у сфері довкілля в Україні поки що перебуває на початковому етапі розвитку й не дозволяє ефективно здійснювати громадський моніторинг стану навколишнього середовища [3, с. 55].

Інституційна слабкість профільних органів – ще один суттєвий бар'єр на шляху

до ефективного захисту екологічних прав. Державна екологічна інспекція, незважаючи на ключову роль у сфері контролю, стикається з браком фінансування, кадровим дефіцитом і обмеженням повноважень. Це призводить до низької ефективності реагування на екологічні порушення, затягування розгляду скарг громадян і неможливості притягнути порушників до відповідальності. Д. Фелонюк підкреслює, що реформування системи екологічного контролю має супроводжуватися інституційним оновленням та підвищенням автономії органів екологічного нагляду [6, с. 53].

Ще одним суттєвим викликом є відсутність реального механізму відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних прав. Незважаючи на наявність відповідних норм у законодавстві, фактична компенсація часто залишається недосяжною для більшості потерпілих, а судова практика не сформувала усталених підходів до оцінки та стягнення таких збитків.

Особливу увагу вітчизняна наука приділяє низькому рівню участі громадськості у процесах прийняття рішень, що стосуються довкілля. Причинами цього є як слабка правова поінформованість населення, так і формальний підхід органів влади до проведення громадських слухань та консультацій. Як відзначає О. Бузунко, більшість громадських ініціатив і звернень залишаються поза увагою органів влади, а результати громадських слухань рідко впливають на остаточні рішення [5, с. 81].

З урахуванням сучасних викликів – воєнних дій, масового переміщення населення, тимчасової окупації територій – ускладнюється доступ до екологічної інформації, зростає кількість екологічних правопорушень, а державні механізми реагування часто не справляються з масштабом проблем. Аналіз сучасного стану законодавчого й інституційного забезпечення захисту екологічних прав громадян в Україні свідчить про необхідність комплексних реформ, спрямованих на підвищення ефективності й прозорості механізмів реалізації таких прав. Вітчизняні й зарубіжні дослідники виокремлюють низку стратегічних напрямів удосконалення механізмів захисту екологічних прав у світлі європейської інтеграції.

Першочергового значення набуває вдосконалення процедур оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки та екологічної експертизи. Як зазначає Г. Савенко, для досягнення європейських

стандартів у цій сфері необхідно забезпечити не лише формальне запровадження відповідних процедур, а й реальну участь громадськості на всіх етапах прийняття екологічно значущих рішень [1, с. 75]. Запровадження електронних платформ для подання пропозицій та зауважень, проведення онлайн-слухань і публічних консультацій сприятиме зростанню прозорості екологічної політики та підвищенню довіри до органів влади.

Наступним важливим напрямом є розвиток електронних реєстрів, відкритих баз екологічних даних і інтеграція національної екологічної інформації в європейські цифрові системи. Як підкреслює Д. Фелонюк, цифровізація екологічної інформації відкриває нові можливості для громадського моніторингу стану довкілля, підвищує ефективність контролю й сприяє своєчасному реагуванню на екологічні виклики [6, с. 62].

Особливу увагу слід приділяти підвищенню ролі судів у захисті екологічних прав громадян. Розвиток спеціалізації суддівського корпусу, створення окремих судових палат або суддів із питань екології дозволить забезпечити більш якісний і оперативний розгляд екологічних спорів, урахування міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ. Необхідно також спростити процес доказування екологічної шкоди й удосконалити механізми відшкодування збитків.

Дослідники рекомендують розширити можливості громадських організацій і місцевих громад у сфері екологічного контролю, впровадити ефективні моделі громадського моніторингу. Важливим напрямом є підвищення рівня екологічної освіти та правової культури громадян, організація системного навчання державних службовців і представників органів місцевого самоврядування з питань європейських стандартів захисту екологічних прав.

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах особливо актуальною є інтеграція процедурних гарантій *acquis* ЄС у національне законодавство, створення ефективної системи електронної демократії в екологічній сфері, вдосконалення співпраці державних органів із громадськістю та міжнародними партнерами. Зміцнення кадрового потенціалу, інституційна автономія профільних органів, прозорість у розподілі екологічних ресурсів – невід’ємні складові успішної реформи на шляху до європейської інтеграції.

Список використаної літератури

1. Савенко Г. В. Адміністративно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів в екологічній сфері України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2018. 230 с.
2. Липій Є. А. Адміністративно-правова охорона екологічних прав громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 203 с.
3. Стороженко С. В. Адміністративно-правове забезпечення екологічних прав громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 234 с.
4. Лозо В. І. Правові основи екологічної політики Європейського Союзу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 468 с.
5. Бузунко О. А. Судовий захист екологічних прав в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 081 – Право / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 256 с.
6. Фелонюк Д. Л. Сучасна екологічна політика України: правові засади інституційно-функціонального забезпечення формування та здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 247 с.

Didenko Ye. Mechanism for the protection of environmental rights of Ukrainian citizens in the context of european integration

The article provides a comprehensive and systematic analysis of the mechanism for protecting the environmental rights of Ukrainian citizens in the context of intensified European integration processes. The essence of environmental rights as a fundamental component of the system of basic human rights and freedoms is defined, and their role in ensuring sustainable development and achieving an adequate quality of life for the population is revealed. The article presents an overview and comparative analysis of the normative consolidation of environmental rights in national legislation, the Constitution of Ukraine, special laws, and international acts, in particular, the Aarhus Convention, EU directives, and provisions of the EU acquis. Particular attention is paid to the practical aspects of implementing European standards into the legal system of Ukraine, taking into account the requirements of the Association Agreement with the EU.

The study analyzes institutional and procedural mechanisms for the realization and protection of environmental rights, characterizes the activities of state authorities, local self-government bodies, judicial institutions, as well as public associations. Issues related to access to environmental information, ensuring public participation in decision-making, the effectiveness of judicial protection, and compensation for environmental damage are considered. It is established that, despite certain progress in harmonizing Ukrainian legislation with the EU acquis, there remain pressing issues such as data openness, institutional capacity of relevant authorities, low level of citizen involvement in decision-making processes, and the complexity of procedures for protecting environmental rights in courts.

The necessity of comprehensive reforms in the field of environmental law is substantiated, in particular: improvement of EIA and SEA procedures, introduction of electronic platforms, specialization of the judicial system, expansion of the powers of the environmental ombudsman and public monitoring, and strengthening environmental education. Based on the research, practical proposals have been formulated to improve the mechanisms for protecting the environmental rights of Ukrainian citizens, taking into account the best European standards and modern challenges caused by war and post-war transformation.

Key words: environmental rights of citizens, protection of environmental rights, European integration, EU acquis, environmental legislation, Aarhus Convention, public participation, access to environmental information, judicial protection, environmental policy, compensation for environmental damage, institutional mechanism, digitalization, environmental ombudsman, environmental security.